

**YOSHLARDA EGOIZM DEVIANT XULQ ATVORNING
SHAKLLANISHIDA OILANING O'RNI**

Jo'rayev Farrux Ma'ruf o'g'li

Termiz Davlat universiteti 1-kurs magistranti,

Psixologiya kafedrasida Psixologiya (Faoliyat turlari bo'yicha) yo'nalishi

Ilmiy rahbar: p.f.f.d., (PHD) Y.X.Karayeva

jorayevf74@gmail.com

Annotatsiya: O'smirning salbiy va ijobiy deviant xulq-atvorining shakllanishiga oilaning ta'siri ko'rib chiqiladi. Bundan tashqari, oilaning o'zida ijobiy va salbiy og'ishlar tahlil qilinadi. Ijobiy va salbiy og'ish hodisalari o'rganildi.

Kalit so'zlar: oila; jamiyat; davlat; deviant xatti-harakatlar; huquqbuzarlik harakati; salbiy og'ish; ijobiy og'ish.

Abstract: The influence of the family on the formation of negative and positive deviant behavior of a teenager is considered. In addition, positive and negative deviations in the family itself are analyzed. Both positive and negative deviation events were studied.

Keywords: family; society; state; deviant behavior; tortious conduct; negative deviation; positive deviation.

Аннотация: Рассмотрено влияние семьи на формирование негативного и позитивного девиантного поведения подростка. Кроме того, анализируются положительные и отрицательные отклонения в самой семье. Изучались как положительные, так и отрицательные события отклонений.

Ключевые слова: семья; общество; состояние; девиантное поведение; вредное поведение; отрицательное отклонение; положительное отклонение.

KIRISH

Har qanday voqelikdagi og'ishlar mutlaqo tabiiy jarayondir, ayniqsa jamiyat kabi murakkab organizmga xosdir. Turli xillikning kaleydoskopik dunyosida odamlar muqarrar ravishda ko'pchilikning fikriga va umumiy qabul qilingan xatti-harakatlar normalariga zid bo'lgan turli xil og'ishlarni rivojlantiradilar. Albatta, ba'zi og'ishlar jamiyat uchun halokatli va salbiy, boshqalari esa, ijobiy, aksincha, uni yaxshilashi mumkin. Biroq, amalda zararsizlar ham bor - neytral og'ishlar. Insonning mohiyati shundan iboratki, odamlar ko'pincha ijodiy harakatlardan ko'ra halokatga moyil bo'ladilar.

Salbiy og'ish va uning eng keng tarqalgan shakllariga katta e'tibor qaratilishi mantiqan to'g'ri: huquqbuzarlik (noqonuniy), alkogolizm, giyohvandlik, sarsonlik va boshqalar. Biroq, salbiy og'ishning etarlicha yuqori darajada o'rganilishi bilan ijobiy og'ish amalda

saqlanib qoladi. u aql bovar qilmaydigan salohiyatga ega bo'lishiga qaramay, fanga noma'lum. Buni ijobiy og'ish jamiyat uchun xavf tug'dirmasligi bilan izohlash mumkin. Ikkala og'ishlarni o'rganishda, birinchi navbatda, oilada bolalarda og'ishlarning paydo bo'lishining ildizlarini izlash kerak, bu erda dunyo, qobiliyat va shaxsning xarakteri haqida birlamchi g'oyalar shakllanadi. O'rganish darajasi bo'yicha, shubhasiz, salbiy og'ish birinchi o'ringa qo'yilishi kerak. Ijobiy og'ishlarni o'rganayotgan rus olimlari orasida faqat professor I.V. Mkrtumov, shuningdek, aspirant E.V. Snimshchikov. Bu olimlar ijobiy og'ishning barcha jihatlarini va ko'rinishlarini o'rganmaydilar, G'arb tadqiqotchilari esa ish joyidagi ijobiy og'ishning namoyon bo'lishini va tashkilotdagi bu hodisaning ahamiyatini ko'rib chiqadilar.

STATISTIK TAHLIL

Xarakter aktsentuatsiyasi - biror xususiyatning boshqalari zarariga kuchli rivojlanishi va atrofdagilar bilan munosabatlarning yomonlashuviga olib kelishidir. Xarakter aktsentuatsiyasi turli darajada yengil va hatto psixopatiya darajasigacha bo'lishi mumkin. o'smirlar orasida xarakter aktsentuatsiyasi ko'p (50-80%) uchraydi. Test o'smirlar, yoshlar va kattalar xarakteri va temperamentining aks ettirilgan xususiyatlarini aniqlash uchun mo'ljallangan. Shmishekning xarakterologik testi o'qitish, kasbiy tanlash, psixologik maslahat va kasbga yo'naltirish jarayonida xarakter urg'ularini hisobga olish uchun javob beradi. Test 88 ta savol va 10 ta tipdan iborat. Tadqiqot obyekti sifatida 70 nafar o'smirlar tanlab olindi. Ularning o'rtacha yoshi 13-15 yoshni tashkil qiladi. Bunda so'rovnomasi bo'yicha Styudent mezoni asosida tahlilini va berilgan tiplarda guruhlar tafovutlarini ko'rib chiqamiz.

1-jadval.

Leongard-Shmishenkoning "Xarakter aktsentuasiyasi" so'rovnomasi bo'yicha Styudent mezoni asosida guruhlardagi tafovutni tekshirish.

Shkalalar	Guruhi	N	O`rtacha qiymat	Standart og`ish	t	p
Gippertim						
Bulimiya	40	12,1000	5,27111	0,529	0,599	
Sog`lom	30	11,4333	5,17743			
Qotib qolish						
Bulimiya	40	10,7000	4,65309	-3,119	0,003**	
Sog`lom	30	14,1333	4,48548			
Emotiv						
Bulimiya	40	11,0000	5,04340	-6,622	0,000***	
Sog`lom	30	17,6667	3,36650			
Pedant						
Bulimiya	40	11,5500	3,96103	0,524	0,602	
Sog`lom	30	11,0667	3,70399			
Xavotirlik						

Bulimiya	40	13,2000	4,23175	-6,624	0,000***	
Sog`lom	30	18,7000	2,69290			
Siklotim						
Bulimiya	40	12,5250	3,25015	-5,895	0,000***	
Sog`lom	30	17,4000	3,64455			
Qo`zg`aluvchan	Bulimiya 40	9,7500	3,37980	-8,618	0,000***	
	Sog`lom 30	16,6000	3,22276			
Distim						
Bulimiya	40	8,3250	4,10370	-7,531	0,000***	
Sog`lom	30	15,2000	3,51744			

Tadqiqotimizning yuqoridagi shkalalari normal taqsimlanish qonuniga mos kelganligi sababli biz Styudent mezonida Bulimiya va Sog`lom o`smirlar guruhlarini tahlil qildik. Natijalar tahliliga ko`ra emotiv ( $t=-6,622$ ;  $p<0,001$ ), xavotirlilik ( $t=-6,624$ ;  $p<0,001$ ), siklotimlik ( $t=-5,895$ ;  $p<0,001$ ), qo`zg`aluvchanlik ( $t=-8,618$ ;  $p<0,001$ ) va distim ( $t=-7,531$ ;  $p<0,001$ ) tiplarida 99.9% lik ishonch darajasidagi tafovutlari kuzatildi. Xuddi shunday qotib qolish ( $t=-3,119$ ;  $p<0,01$ ) tipida 99% li ishonch darajasidagi tafovutni ko`rishimiz mumkin. Bunga ko`ra yuqorida keltirilgan tiplarda sog`lom guruxidagi o`smirlarning ko`rsatkichlari bulimiyadagi o`smirlar natijalariga qaraganda yuqori ekan.

Bundan ko`rinadiki, sog`lom guruhdagi aynan o`smirlik paytida kuzatiladigan ba`zi xislatlar:

- g`amxo`rlik, ma`suliyatli va mehribon bo`lish (emotiv tip);
- kamgap, odamovi, o`ziga ishonmaydigan, ziddiyatlardan o`zini olib qochadigan (xavotirli tip);
- kayfiyati tez o`zgarishga moyil (siklotim)
- muloqotda passivlik, verbal va noverbal reaksiyalari sust, urushqoq (qo`zg`aluvchan tip)
- kamgap, muloqotga kirishishga qiynaladigan, pessimist, ziddiyatlardan o`zini olib qochadigan (distim tip)

bulimiya guruhiga qaraganda oshgan bo`lishi mumkin.

MUHOKAMA VA NATIJALAR

Erta o'smirlik shaxsning ko'plab fiziologik, aqliy va ijtimoiy xususiyatlari bilan tavsiflanadi, ikkinchisi keksa yoshdagi keyingi hayotga ta'sir qilishi mumkin. O'smirlik davrida inson ijtimoiy muhit va uning atrofidagi turli jarayonlarning ta'siriga juda moyil bo'ladi. Shuning uchun o'smirning ijtimoiylashuvi uchun maqbul sharoitlarni ta'minlash kerak. Bu funktsiya, birinchi navbatda, ijtimoiylashuvning asosiy instituti - oilaga yuklanadi. Shaxsning shaxsini shakllantirishda oilaning o`rni haqiqatan ham katta. Insonning ko'plab muammolari, komplekslari va fobiyalari ko'pincha salbiy

xarakterdagi oilaviy hodisalar bilan bog'liq. Xuddi shunday insonning ijobiy tomonlari, qoida tariqasida, oilada shakllanadi.

Ko'pincha, ijtimoiylashuv jarayonida o'smir salbiy va ijobiy xarakterdagi og'ishlarni oladi. Oilaning ahamiyatini hisobga olgan holda, u to'g'ridan-to'g'ri yoki bilvosita shaxsning og'ishiga ham sezilarli ta'sir ko'rsatadi, deb ta'kidlash mantiqan. Oila, boshqa ijtimoiy organizmlar kabi, shaxsga ta'sir qiluvchi turli xil og'ishlarga ega bo'lishi mumkin. Statistik ma'lumotlar o'z-o'zidan gapiradi - noto'g'ri oilalarda o'sgan o'smirlar uchun jinoyat sodir etish xavfi oddiy oiladagi tengdoshlariga qaraganda 4-5 baravar ortadi [7, p. 83]. Ko'pgina so'rovlar natijalariga ko'ra, jismoniy va jinsiy zo'ravonlikka uchragan bolalar uydan chiqib ketish va spirtli ichimliklar va giyohvand moddalarni iste'mol qilishni boshlaydilar. Biz oilalarda eng ko'p uchraydigan salbiy og'ishlarni ajratib ko'rsatishimiz mumkin.

Jismoniy zo'ravonlik. Bu og'ish, ehtimol, bolada turli xil og'ishlar (giyohvandlik [9, 109-b.], fohishalik [9, 101-b.], sarsonlik [9, 170-bet] va boshqalar) bo'lgan oilalarda eng ko'p uchraydi. Jinsiy zo'ravonlikdan farqli o'laroq, kaltaklash qurbonlari ko'pincha tajovuzkorlikni, shu jumladan yashirinlarini ko'rsatadi. G'azab, nafrat, shuningdek, turli xil ruhiy kasalliklar oddiy bolani nochor va qo'rqinchli antisosialga aylantiradi. Zo'ravonlik keyinchalik muammolarni hal qilishning boshqa usullarini qabul qilmaydigan o'smir uchun "tabiiy yashash joyiga" aylanadi, bu esa har doim salbiy oqibatlariga olib keladi.

Ruxsat berish. Bolaga haddan tashqari muhabbat yoki befarq munosabat ota-onaning farzandiga haddan tashqari ko'p ruxsat berishida namoyon bo'lishi mumkin. Bunday holda, shaxsda axloqiy va axloqsiz harakatlar o'rtasidagi chegaralar haqida loyqa fikrlar paydo bo'ladi. Va agar erta yoshda zararsiz harakatlarga yo'l qo'ymaslik hech kimga zarar keltirmasa, keyinchalik, kattalar hayotida ham ma'muriy, ham jinoiy javobgarlik uchun javobgarlikka tortilishi mumkin.

Ota-ona nazoratining etishmasligi yoki ortiqcha. O'qituvchilar ota-ona nazorati fenomenini bir necha turlarga ajratadilar [7, s. 82]:

- 1) o'zaro ishonch (demokratik);
- 2) qattiq (nazorat doimiy, kundalik, cheklovchi);
- 3) epizodik (holatdan holatga nazorat qilish);
- 4) nazoratning yo'qligi (deyarli nazoratning yo'qligi).

Tadqiqotlar shuni ko'rsatdiki, xatti-harakatlari buzilgan maktab o'quvchilarining oilalarida epizodik nazorat va nazoratning etishmasligi ustunlik qiladi va o'zaro ishonch nazorati deyarli yo'q. Quyida ota-ona nazoratining turli darajalari va o'smirning alkogolizm darajasi o'rtasidagi bog'liqlik ko'rsatilgan (1-4-rasm). To'rtta jadval: "O'smir ko'p vaqtini kim bilan o'tkazadi?" Degan savolga javob beradi. [4, b. 13]:

1 - spirtli ichimliklarni iste'mol qilmaydigan o'smirlar guruhi;

- 2 - asosan qiziquvchanlik tufayli spirtli ichimliklarni kam iste'mol qiladigan o'smirlar guruhi;
- 3 - muntazam ravishda spirtli ichimliklarni iste'mol qiladigan o'smirlar guruhi;
- 4 - tez-tez spirtli ichimliklarni iste'mol qiladigan o'smirlar guruhi.

Jinsiy zo'ravonlik. Darhaqiqat, ayrim olimlarning fikriga ko'ra, oiladagi jinsiy zo'ravonlik muammosi nisbatan yaqinda samarali o'rganila boshlandi [7, p. 101–102]. Turli vaziyatlarga ko'ra, so'rov ma'lumotlari qiymatlarda katta tarqalishga ega [3]. Binobarin, muammo zarur darajada chuqur o'rganilmagan, ammo jinsiy zo'ravonlik oqibatlari o'smir uchun ham, jamiyat uchun ham o'ta xavfli ekanligi tasdiqlandi. O'z-o'zini anglashning buzilishi, ruhiy tushkunlik, ruhiy kasalliklar, jinsiy og'ishlar, shaxslararo munosabatlardagi qiyinchiliklar - ko'plab tadqiqotlarga ko'ra, bular oilada jinsiy zo'ravonlikka duchor bo'lgan o'smirlarning og'ishlarining bir nechtasi. Asosiy oqibatlardan biri o'ziga va dunyoga bo'lgan asosiy ishonchni yo'qotish deb hisoblanishi kerak, bu o'z-o'zidan shaxsning kattalar hayotidagi ko'plab muammolar va og'ishlarning ildizi bo'lishi mumkin.

Noto'g'ri o'smirlar oilalaridagi munosabatlar tahlil qilinib, ularning aksariyatida ota-onalar o'rtasidagi yomon, ziddiyatli munosabatlar (74%) va loqayd, befarq (25%) hukmron ekanligi ma'lum bo'ldi. Yaxshi, samimiy munosabatlarga ega bo'lgan oilalar mos ravishda 1% ni tashkil qiladi.

Oilada bola uchun ahamiyatli bo'lgan tarbiya elementlari mavjud bo'lmaganda va eng yaqin odamlar bilan salbiy munosabatda bo'lganida, bola ko'pincha spirtli ichimliklar ichishda, odatda tengdoshlari davrasida tasalli topadi.

Ota-onalarning shaxsiy xususiyatlari. Albatta, agar ota-onalar shaxsiyatning og'ishi bo'lsa, ularda komplekslar va xarakter muammolari bo'lsa, bu bolalarga ta'sir qiladi. E.G. Eidemiller oila tarbiyasida og'ishlarning shakllanishida ikki guruh sabablar alohida rol o'ynaydi, deb hisoblaydi: ota-onalarning shaxsiyatidagi og'ishlar va ular bolaning hisobidan hal qilishga urinayotgan psixologik muammolarning mavjudligi [10]. Pedagogik va psixologik adabiyotlarda mualliflar ko'pincha ota-onalarning o'zlari va ularning bolalarga nisbatan xulq-atvor shakllarining turli xil xulq-atvor turlarini shakllantirganlar [2; 10]. Ikkinchisini ham zararli pedagogik xatolar deb tasniflash kerak. Shuni ta'kidlash kerakki, voyaga etmagan jinoyatchilarning aksariyati sudlangan yoki jinoyatchi bo'lgan ota-onalarga ega [6].

Ota-onalarning alkogolizmi. Alkogolizm bilan bog'liq hozirgi vaziyat shundayki, hozirda mast ishtirokchilarsiz jinoyatni tasavvur qilish qiyin. O'smirning alkogolizmi va uning jinoyat sodir etish ehtimoli o'rtasidagi bog'liqlikni o'rgangan ko'plab tadqiqotchilar deyarli har doim spirtli ichimliklarni iste'mol qilish deviant va huquqbuzarlik xatti-harakatlarining shakllanishiga juda kuchli ta'sir qiladi degan xulosaga kelishgan. Alkogolizm ko'pincha o'smirda bir guruh do'stlar, tanishlar yoki oila ta'siri ostida rivojlanadi. Bir holatda, oilaning muvaffaqiyatsizligi va undagi

muammolar tufayli bola noqulay ijtimoiy muhitga tushib qoladi va o'z muammolarini hal qilish vositasi sifatida spirtli ichimliklarga murojaat qiladi. Boshqa holatda, otalar (yoki ulardan biri) spirtli ichimliklarni iste'mol qilganda, odam ko'pincha ongsiz darajada buni norma sifatida qabul qiladi: bayramlarni spirtli ichimliklar bilan nishonlash, dam olish kunlari ichish, og'ir kundan keyin yoki yomon ahvolda "bir oz" ichish. yoki yaxshi kayfiyat. Shunday qilib, oiladagi alkogolizm shaxsning birlamchi sotsializatsiyasi davridagi og'ishning inkor etilmaydigan ko'rsatkichlaridan biridir.

Kam moliyaviy ahvol. Jamiyatning tabaqalanishi ijtimoiy ziddiyatlarga olib keladi, ijtimoiy noqulaylik hissi paydo bo'ladi, hasad, tajovuzga aylanadi, bu xudbinlik bilan huquqbuzarliklarni sodir etishni taqiqlashga, bunday xatti-harakatlarning ichki asoslanishiga, o'smirlar ruhiyatidagi o'zgarishlarga, tajovuzkorlikka olib keladi. Ular orasida iste'molchilar psixologiyasi. Voyaga etmaganlar jamiyat ierarxiyasidagi o'zlarining past mavqeini yanada og'riqli his qilishadi va ba'zida bu moddiy manfaatlarni osonroq olish uchun noqonuniy xatti-harakatlar qilish uchun turtki bo'ladi [5, p. 3].

Noqulay yashash sharoitlari. Maxsus yashash sharoitlari ham katta ahamiyatga ega. Misol tariqasida 1982 yilda ingliz sotsiologlari tomonidan ishlab chiqilgan singan shisha nazariyasini keltirish mumkin [12], unga ko'ra, agar kimdir uyda stakanni sindirsa va hech kim yangisini qo'ymasa, yaqin orada bitta buzilmagan oyna qolmaydi. o'sha uyda qoldi, keyin talonchilik boshlanadi. Boshqacha qilib aytganda, atrof-muhitning yomonlashishi bilan shaxslarning xatti-harakatlari buzg'unchi yo'nalishda o'zgaradi.

XULOSA VA TAKLIFLAR

Shunday qilib, shaxs va oilaning salbiy va ijobiy og'ishlarining asosiy ko'rinishlarini o'rganib chiqib, shuningdek, oiladagi og'ishlarning bola uchun mumkin bo'lgan oqibatlarini tahlil qilib, biz ba'zi xulosalar chiqarishimiz mumkin.

- Neytral va ijobiylardan farqli o'laroq, salbiy og'ish ancha tez-tez shakllanadi va namoyon bo'ladi. Bu shaxs darajasiga ham, butun guruh - oila darajasiga ham tegishli.
- Har qanday og'ishlar har qanday sharoitda o'zini namoyon qilishi mumkin, ammo ijobiy va salbiy og'ishlarning shakllanishiga ta'sir ko'rsatadigan kichik ijtimoiy guruh sifatida oila alohida ahamiyatga ega.
- Ijobiy og'ishlar, boshqa og'ishlardan farqli o'laroq, asosan konstruktiv xarakterga ega bo'lib, jamiyatga progressiv ta'sir ko'rsatadi, salbiy og'ish esa shaxs uchun ham, butun jamiyat uchun ham xavflidir. Oila va jamiyat insondagi salbiy xatti-harakatlarni cheklash va bostirish orqali ijobiy og'ishlarning namoyon bo'lish imkoniyatini cheklamasligi muhimdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YHATI

1. Anjelina Joli va Bred Pittning farzandlari. URL: <http://angelinajolie.do.am/index/0-10> (kirish sanasi: 10/01/12).
2. Zaxarov A.I. Bolalar xatti-harakatlarida og'ishlarning oldini olish. Sankt-Peterburg: "Soyuz", 1997 yil.
3. Kon I.S. Bolalar vasvasasi va jinsiy zo'ravonlik fanlararo nuqtai nazardan // Rossiya bolalari: zo'ravonlik va himoya: Butunrossiya materiallari. ilmiy-amaliy konf. M.: RIPCRO, 1997. 63-74-betlar.
4. Moiseeva V.V. Yoshlarning alkogolli xatti-harakatlarining asosiy tendentsiyalari va xavf omillari: og'ish bilan bog'liqlik // Aholi salomatligining ijtimoiy jihatlari. 2010 yil. № 3. P. 16.
5. Nekrasov D.Yu. O'smirlar jinoyatining paydo bo'lishining ijtimoiy jihatlari // Universitet tadqiqotlari: elektron. jurnal.
6. Voyaga etmagan huquqbuzarlarning "Jinoyati va jazosi": Aholi va ekspertlarning fikrlari (Voyaga yetmaganlar jinoyatchiligining aniq sotsiologik tadqiqoti materiallari asosida). SPb.: Mustaqil ijtimoiy markaz. Tadqiqot, 2004 yil.
7. Pyatunin V.A. Voyaga etmaganlarning deviant xatti-harakati: hozirgi tendentsiyalar. M.: ROO "Jinoyat-huquq islohotiga ko'maklashish markazi", 2010. 1-qism. 282-bet.
8. Snimshchikova E.V. Shaxsning ijtimoiylashuvi va ijobiy og'ishlari // Ijtimoiy rivojlanish nazariyasi va amaliyoti. 2011 yil. № 7. 114–116-betlar.
9. Sheregi F.E. Og'ish sotsiologiyasi: amaliy tadqiqotlar. M.: Ijtimoiy prognozlash markazi, 2004 yil.
10. Eidemiller E.G. Oila diagnostikasi va psixoterapiya usullari: usul. nafaqa. M.: Folium, 1996 yil.